

مطالعه تطبیقی ارزیابی هزینه جرم در حقوق کیفری و فقه شیعه

(تاریخ دریافت ۱۴۰۰/۰۱/۱۵، تاریخ تصویب ۱۴۰۰/۰۴/۱۸)

دکتر اسماعیل کشکولیان^۱

دکتر مسعود حیدری

چکیده

ارزیابی هزینه های جرم و تلاش در جهت کاهش این هزینه ها سابقه طولانی دارد. اولین ارزیابی ها در این خصوص در ایالات متحده آمریکا در سال ۱۹۲۹ انجام گرفت و نتایج حاصل از آن نشان می داد که سیاستگذاران کیفری تمایل و توجه چندانی به بررسی و واکاوی این جنبه از حقوق کیفری ندارند. اما همانگونه که می دانیم معیار هزینه - فایده ابزاری مناسب برای ارزیابی نتایج قانونگذاری است ، ابزاری که به قانونگذار کمک می کند تا با ارزیابی هزینه ها و منافع سیاست های جنایی مختلف، سیاستی را که منجر به افزایش میزان رفاه جامعه می شود، تعیین کند. بدینسان، سیاستگذار می تواند به تخصیص بهینه منابع، در جایی که با کمبود منابع مواجه است، دست یابد. معیار تکمیلی بودن حقوق جزا، از یک سو به دنبال درونی سازی هزینه های جرایم است و از سوی دیگر، در جرایمی که بازده اقتصادی بالا دارند، اعمال ضمانت اجرای حقوق کیفری را به عنوان قاعده ای تکمیلی برای قانونگذار به منظور بالا بردن سطح بازدارندگی، تجویز می کند. همچنین، دستیابی به مجازات های بهینه به عنوان یکی از اهداف والای تحلیل اقتصادی حقوق کیفری مطرح شده و در این راستا به تبیین آنچه از دیدگاه اقتصادی مجازات بهینه محسوب می شود، می پردازند. در این مقاله با روش توصیفی - تحلیلی و با رویکردی کاربردی به بیان تحلیل رویکرد حقوق کیفری و فقه شیعه در باب ارزیابی هزینه پدیده جنایی (جرم) خواهیم پرداخت.

واژگان کلیدی: حقوق کیفری، هزینه جرم، ارزیابی، فقه شیعه.

سودانگاری در مجازات، متأثر از این دیدگاه که اعمال بشری باید براساس نتایج آن ارزیابی شود، قدمتی طولانی دارد. نخستین قرائت نظام مند سودانگاری به وسیله بنتام ارائه شد. به عقیده بنتام طبیعت، انسان را در سیطره دو خداوندگار قرار داده است؛ یکی لذت و دیگری آلم. همه اعمال، گفتار و تفکرهای ما متأثر از همین اصل فایده است. این اصل نه تنها بر افراد بلکه بر دولت نیز حاکم است؛ یعنی همه به دنبال افزایش لذت و کاهش آلم هستند. وظیفه حکومت براساس اصل فایده ترویج خوشی در جامعه است؛ وظیفه ای که بخشی از آن را به واسطه مجازات انجام میدهد. بدین ترتیب مجازات اگرچه ذاتاً شر است، ولی وقتی خوشی و لذت بیشتری تولید کند، قابل توجیه است (بنتام، ۲۸۵، ۱۹۹۵) علاوه بر این، با مروری بر گزاره های دینی می توان دریافت که در متون فقهی شیعه، هزینه های جرم در مقیاسی وسیع تر از حقوق کیفری موضوعه به کار رفته است زیرا؛ اساساً نگرش اسلام به انسان و حیات او متفاوت از دیدگاه های دیگر است. از منظر بنتام به عنوان یک فایده گرا، نتیجه مفید مجازات، همان کاهش جرم است. اهمیت این نتیجه (تقلیل بزهکاری) از آن جهت است که جرم، عملی است که در گذشته واقع شده است، در حالی که آینده لایتناهی و نامحدود است. جرم به طور مستقیم بر قربانی تأثیر میگذارد، در حالی که جرایم آینده امکان تأثیر بر هر شخصی را دارد و بالأخره اینکه صدمه حاصل از جرم معمولاً قابل اصلاح نیست، در حالی که جرایم آینده همیشه قابل پیشگیری اند. با توجه به این دلایل، پیشگیری از جرایم آینده هدف اصلی و عامل توجیه کننده کیفر است (بنتام، ۲۹۶، ۱۹۹۵) حال اگر مجازات باعث کاهش بزهکاری در آینده شود، آیا هزینه های آن قابل رقابت با هزینه های بزهکاری هست یا نه؟ به عبارت دیگر، آیا در موازنه نهایی می توان مدعی شد به رغم هزینه هایی که برای اعمال نظام عدالت کیفری کرده ایم، نفع بیشتری حاصل شده است؟ در واقع برای جرم‌انگاری یک رفتار باید معیارهای سه گانه اصول، پیشفرض ها و کارکرد ها را در نظر گرفت. منظور از اصول این است که آیا عمل موضوع جرم‌انگاری در صلاحیت

دولت است و به او ارتباط دارد؟ به عبارت دیگر، آیا ماهیت عمل به گونه ای است که به پایه و اساس نظم عمومی صدمه وارد کند؟ منظور از پیشفرض ها این است که آیا استفاده از نظام های کنترل کننده غیر کیفری مثل نظام حقوق مدنی، اداری، انضباطی یا انتظامی مؤثرتر است یا نه؟ و بالأخره مقصود از کارکردها این است که آیا منافع جرم انگاری درباره یک عمل، از مضرات آن بیشتر است یا نه (عبدالفتاح، ۱۳۸۲: ۱۲۶-۱۲۷). بحث ما درباره پرسش سوم یعنی کارکرد نظام عدالت کیفری است. می خواهیم بدانیم مضرات یا به تعبیر تخصصی تر، بهای بزهکاری برای جامعه چیست؛ زیرا فقط با شناخت این هزینه هاست که می توان پی برد آیا با مجازات کردن آن رفتار و در نتیجه جلوگیری از وقوع جرم، نظام هزینه به نفع هزینه خواهد بود یا به نفع فایده؟ روشن است این ارزیابی با توجه به نبود شناخت کافی، دشواری های فراوانی دارد؛ زیرا بسیاری از عوامل را مشکل بتوان کمی کرد و مطالعات هنوز در مراحل نخستین و ابتدایی گام بر میدارد، به همین دلیل هنوز جنبه قطعی و قانع کننده به خود نگرفته است.

بخش اول: دلایل تجزیه و تحلیل هزینه های جرم

نخستین دلیل برای محاسبه هزینه جرم، نشان دادن اهمیت نسبی مسئله وقوع آن است. اگر هزینه های ناشی از یک جرم، بالا باشند، وقوع آن جرم یک مسئله بزرگ خواهد بود. بنابراین برآوردهای هزینه جرم، کمک می کنند که جرم در یک نمای وسیع تری نسبت به بسیاری از بدی های اجتماعی دیگر، قرار گیرد. دلیل دوم برای برآورد هزینه جرم این است که میزان شدت هریک از جرایم را آشکار می سازد که این امر می تواند در اولویت بندی اقدامات عمومی بر علیه جرم، مفید واقع شود. آمارهای مربوط به جرایم همه جرایم را تحت پوشش قرار می دهند و به هیچ صورت میزان شدت نسبی جرایم را در نظر نمی گیرند. روند کلی که از آن آمار عمومی به دست می آید، لزوما نشانگر تغییرات بار حقیقی جرم بر جامعه نیست. دلیل سوم برای برآورد هزینه جرم این است که برآورد هزینه جرم، به ما اجازه می دهد که در حوزه امور قضایی مرتبط با جرایم، تحلیل هزینه - فایده انجام دهیم. برای اینکه میزان

موثر بودن یک رفتار را ارزیابی نماییم، باید قادر باشیم نتایج آن را با نتایج سایر کنش‌ها و نیز هزینه نهاده‌ها، مقایسه کنیم. (زبانسکی، ۱۳۹۲، ص ۴۳)

بند اول: هزینه‌های حقوق کیفری در باب اعمال کیفر

برای هزینه‌های جرم تقسیم‌بندی‌های گوناگونی بیان شده است که درباره جرم نیز صدق می‌کند؛ زیرا جرم نوعی کالا و فرآورده اجتماعی به حساب می‌آید. در یک تقسیم‌بندی، هزینه‌های جرم به هزینه‌های فردی و اجتماعی، هزینه‌های مالی اقتصادی، هزینه‌های مستقیم و غیرمستقیم، هزینه‌های ملی و بین‌المللی و هزینه‌های مادی و غیرمادی تقسیم شده است. در هر حال، بررسی هزینه‌های جرم، فواید و کاربردهای مهمی دارد که از جمله آنها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد.

- سیاستگذاری و تعیین تدابیر مناسب مواجهه با جرم.
- جذب مشارکت اجتماعی در مواجهه مؤثر با جرم.
- راهی برای بازداشتن افراد از ارتکاب جرم.

در نگرش اقتصادی، قانونگذار با مجازات بزهکار دو هدف عمده را دنبال می‌کند: نخست، بازدارندگی، مجازات‌ها به دلیل هزینه‌هایی که به بزهکار در صورت کشف جرم و دستگیری تحمیل می‌کنند، اثر بازدارندگی دارند، زیرا سود مجرمانه جرم را کمتر از هزینه آن می‌کنند. دوم این که، مجازات‌ها کارکرد ناتوان‌سازی دارند. بدین معنا که مجازات‌هایی مثل، حبس و اعدام بزهکار را از جامعه دور می‌کند. بدین سان، دیگر او قادر به ارتکاب جرایم بیشتری نخواهد بود. از دیدگاه تحلیل اقتصادی حقوق کیفری، در تعیین مجازات مطلوب باید به سه عامل اساسی توجه کرد: نخست، هزینه‌هایی که رفتارهای بزهکارانه به جامعه تحمیل می‌کند. ثانیاً، سودی که بزهکار از ارتکاب بزه به دست می‌آورد و در نهایت، هزینه منابعی که برای رسیدن به مجازات مورد انتظار و اجرای آن در

جامعه باید بشود در مورد دو طیف هزینه های اول و سوم بین اقتصاددانان اختلاف نظر وجود ندارد. اما، طیف دوم هزینه ها، یعنی سود حاصل از عمل مجرمانه همواره با مناقشاتی مواجه بوده است زیرا بسیاری از اقتصاددانان سود مجرمانه را تابع رفاه اجتماعی قلمداد نمی کنند. مقصود از هزینه های مجازات، هزینه هایی است که حکومت صرف کشف، تعقیب، رسیدگی و اجرای مجازات می کند. در زیر به تفکیک به بررسی و تحلیل هریک از این هزینه ها در مراحل مختلف فرایند کیفری می پردازیم.

بند دوم: هزینه های کشف، تعقیب و رسیدگی به جرم

پس از وقوع بزه، نخستین مقام مداخله کننده، ضابطان دادگستری اند^۱ تا به کشف جرم و دستگیری متهمان اقدام می نمایند. هزینه های استخدام نیروی پلیس، آموزش آنها و هزینه های مربوط به ایجاد و بهره برداری از ایستگاه های پلیس از مهمترین هزینه هایی است که کاهش آمار کشف جرم می تواند بر ارزش گذاری این هزینه ها تأثیرگذار باشد. شاید یکی از دلایل این ضعف به عدم گسترش نیروی پلیس متناسب با افزایش جمعیت، گسترش شهرها و محلات و محول کردن وظایف جدید بر دوش پلیس برگردد که خود می تواند به دلیل مشکلات اقتصادی دولت در تخصیص منابع اضافی باشد، اگرچه بی توجهی مردم و عدم همکاری آنها در تعقیب جرایم می تواند دلیل دیگر این امر باشد (نوبهار، ۱۳۸۷، ص ۱۳۸-۱۴۰). در برخی کشورها امتناع از صرف منابع و امکانات تحقیق درباره جرم هایی است که احتمال کشف آنها کم است و از دیدگاه مردم نیز اولویت بالایی ندارند. با وجود این، به نظر می رسد سرمایه گذاری در این قسمت نسبت به مراحل دیگر دادرسی ثمربخش تر باشد؛ زیرا معمولاً هزینه های اقدامات کشف پلیسی پایین است، ولی منافع آن از حیث بازدارندگی زیاد است. (همان، ص ۲۳۱)

^۱. ماده ۱۵ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲- «ضابطین دادگستری مامورانی هستند که تحت نظارت و تعلیمات مقام قضایی در کشف جرم و بازجویی مقدماتی و حفظ آثار و دلایل جرم و جلوگیری از فرار و مخفی شدن متهم و ابلاغ اوراق و اجرای تصمیمات قضایی به موجب قانون اقدام می نمایند.»

پس از کشف، تعقیب، تحقیق و رسیدگی مراحل بعدی است که مستلزم حضور عوامل دیگری از نقش آفرینان نظام عدالت کیفری است. دادستان‌ها، دادیاران، قضات تحقیق، دادرسان و اعضای هیئت منصفه در کنار دیگر کارکنان اشخاصی هستند که روند استخدام و آموزش آنها بار مالی بسیاری را بر بودجه عمومی کشورها تحمیل می‌کند. علاوه بر این هزینه‌های تأسیس و نگهداری زیرساخت‌های لازم برای رسیدگی منصفانه نظیر ساختمان‌های مراجع قضایی و ابزارها و عدوات لازم را نیز باید مدنظر قرار داد. (آشوری، ۱۳۹۲، ص ۵۹) آنچه امروزه سیستم قضایی کشور ما را نیز با چالش‌های جدی روبرو کرده است؛ عدم وجود زیرساخت‌های لازم می‌باشد؛ بطوریکه برای متناسب نمودن شرایط جهت اجرای سیاست‌های دادرسی منصفانه هزینه‌های متعدد و گزافی را می‌بایست بر دوش قوه قضاییه با نمود که این امر به دلایل مختلف نظیر عدم استقلال مالی این قوه از قوه مقننه عملاً با موانع بسیاری رو بروست.

بند سوم: هزینه‌های اجرای احکام و هزینه‌های تحمیلی بر قربانی جرم

بخش اجرای احکام کیفری یکی از پرهزینه‌ترین بخش‌هاست که در مقایسه با دعاوی غیرکیفری، جلوه خاصی دارد. از آنجا که هدف از رسیدگی کیفری نیل به اهداف مجازات است. تأمین این اهداف مستلزم اجرا یا به تعبیر بهتر، اعمال مجازات به روش خاصی است که اغلب هزینه بر است. توضیح اینکه در مقایسه با برخی مجازات‌ها که اجرای آنها برای دولت ممکن است در نهایت سودآور نیز باشد مثل جزای نقدی، مصادره اموال یا کار عام المنفعه، در اغلب موارد اعمال احکام نیازمند به کارگیری پرسنل، تجهیزات و اماکن خاص است که در رأس اینگونه مجازات‌ها زندان است. هزینه‌های مستقیم زندان شامل هزینه ساختمان‌ها، کارکنان، غذا، لباس، پزشکی و... و هزینه‌های غیرمستقیم نیز شامل زیان‌های مادی و معنوی ناشی از عدم حضور زندانی در جامعه، گسترش بیماری‌های عفونی، اعتیاد و... است؛ مثلاً در اواخر دهه ۱۹۹۰ هزینه نگهداری ۷/۱ میلیون زندانی در امریکا حدود چهل میلیارد دلار برآورد شده است. به همین دلیل در ایالات متحده امریکا از دهه ۱۹۷۰

تلاش زیادی برای بهبود کارآیی فرایند عدالت کیفری به عمل آمده است. از این زمان به بعد مسئله هزینه های عدالت کیفری به یکی از ویژگی های اصلی بحث های سیاست گذاری تبدیل شد. در دهه ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ شاهد سلسله ابتکارهایی برای تغییر محکومیت ها از شکل های پرهزینه بازداشت و زندان، به ضمانت اجراهای کم هزینه تر مانند تعلیق مراقبتی فشرده، پادگان های اصلاحی و آموزشی هستیم. به عنوان نمونه اجرای تعلیق مراقبتی فقط در ایالت آریزونا، معادل پس انداز خال سالیانه یکصد تا یکصد و پنجاه میلیون دلار صرفه جویی داشته است لذا تردیدی نیست که اگر نسبت به زندان موفقیت آمیزتر نباشد، حداقل کم هزینه تر است (آشوری، ۱۳۹۲، ص ۱۸۵). سیاست تقنینی جمهوری اسلامی ایران نیز در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ متوجه حبس زدایی با بهره گیری از مجازات های جایگزین حبس^۱ و کاهش هزینه های انسانی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی، تورم کیفری است که برای اجرایی شدن و تحقق این سیاست، تمامی دستگاه های اجرایی باید مشارکت فعال و مؤثر داشته باشند تا اعمال مجازات های اجتماعی با استفاده از تمامی ظرفیت های تقنینی، قضایی و اجرای حاکمیت، تحقق پیدا کند. مجلس شورای اسلامی با تصویب این قانون، گام موثری برای حرکت نظام عدالت کیفری ایران به سمت تعادل هزینه و فایده اعمال حقوق کیفری انجام داده و می بایست با حمایت های گسترده از دستگاه قضایی و تصویب بودجه لازم برای تحقق چنین دستاوردی تاثیرگذاری خود را بیشتر کند. البته درباره مقرون به صرفه بودن برخی از این جایگزین ها اختلاف نظرهایی وجود دارد؛ مثلاً برخی درباره نظارت الکترونیک، به جرات به کم هزینه بودن آن در مقایسه با هزینه های زندان باور دارند و برخی نیز معتقدند افزون بر مخارج نخستین، برای تجهیزات نظارت الکترونیکی هزینه های دیگری مثل پرداخت اضافه کاری به مأموران نظارت برای انجام وظیفه خود، هزینه

^۱ ماده ۶۴ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲- «مجازاتهای جایگزین حبس عبارت از دوره مراقبت، خدمات عمومی رایگان، جزای نقدی، جزای نقدی روزانه و محرومیت از حقوق اجتماعی است که در صورت گذشت شاکی و وجود جهات تخفیف با ملاحظه نوع جرم و کیفیت ارتکاب آن، آثار ناشی از جرم، سن، مهارت، وضعیت، شخصیت و سابقه مجرم، وضعیت بزه دیده و سایر اوضاع و احوال، تعیین و اجراء می شود.»

آموزش کارکنان برای استفاده از تجهیزات پیچیده و هزینه آموزش قضات را نیز باید به این مخارج اضافه کرد که در نهایت باعث صرفه جویی در پول نخواهد بود. (راتکلیف، ۱۳۸۸، ص ۲۸۹) بخش دیگر هزینه ها، هزینه هایی است که به سبب جرم بر قربانیان و بزه‌دیدگان جرم تحمیل می شود که بطور کلی آنها را به دو دسته خسارات معنوی^۱ و مادی تقسیم می کنند. خسارات معنوی^۲ خسارت هایی که بر آبرو و حیثیت افراد وارد می شود؛ مانند خسارات ناشی از جرایم جنسی به عنف یا اسید پاشی. برآورد و تخمین این خسارت ها نیز پیچیدگی های خاص خود را دارد، ولی نباید این پیچیدگی مانع توجه به آن شود. هزینه های مادی که ملموس ترین نوع هزینه هاست، هزینه های وارد بر جسم یا دارایی بزه‌دیده است. جرایمی مانند قتل، ضرب و جرح، تخریب و... برای بزه‌دیده خسارت هایی را بهطور مستقیم یا غیرمستقیم (عدم النفع) وارد می سازد که تخمین آنها نسبت به هزینه های دیگر آسان تر است. (وینتر، ۱۳۸۹، ص ۶۲) البته باید توجه داشت که به عقیده اقتصاددانان و متخصصان آسیب شناسی اجتماعی، برخی از خسارت های مستقیم در واقع خسارت نیستند، بلکه نوعی تغییر اجباری دارایی و اموال میان افراد جامعه محسوب می شوند به عنوان مثال، در جرایمی مانند سرقت، کلاهبرداری یا خیانت در امانت، اموال حاصل از جرم فقط دست به دست می شود و گرنه میزان کلی آن تغییر نمی کند. به نظر می رسد همین استدلال در خسارت مادی

۱. ماده ۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری مقرر می دارد: «شاک می تواند جبران تمام ضرر و زیان های مادی و معنوی و منافع ممکن الحصول ناشی از جرم را مطالبه کند.»

تبصره ۱- زیان معنوی عبارت از صدمات روحی یا هتک حیثیت و اعتبار شخصی، خانوادگی یا اجتماعی است. دادگاه می تواند علاوه بر صدور حکم به جبران خسارت مالی، به رفع زیان از طرق دیگر از قبیل الزام به عذرخواهی و درج حکم در جراید و امثال آن حکم نماید.

تبصره ۲- منافع ممکن الحصول تنها به مواردی اختصاص دارد که صدق اتلاف نماید. همچنین مقررات مرتبط به منافع ممکن الحصول و نیز پرداخت خسارت معنوی شامل جرائم موجب تعزیرات منصوص شرعی و دیه نمی شود.

در حقوق فرانسه خسارت های مادی و معنوی قابل جبران است ولی باید این خسارت آشکارا غیرعادی بوده و اهمیتی خاص نیز داشته باشد. همچنین جبران خسارت معنوی پرداخت نقدی در نظر گرفته شده است و بیمه را یکی از راه های جبران خسارت معنوی برای شخص زیان دیده می دانند.

۲. Spiritual damage

جرایم عمومی تر مانند اختلاس و تصرف غیرقانونی در اموال دولتی نیز درست باشد، اگرچه خسارتهای ناشی از جرایم اقتصادی دیگر همچون جرایم گمرکی یا تقلبات مالیاتی را باید در محاسبه بهای بزهکاری لحاظ کرد.

بخش دوم: تجزیه و تحلیل هزینه جرم از منظر حقوق کیفری

به کارگیری تحلیل هزینه در مسایل حقوق کیفری با مناقشات زیادی روبرو است. از جمله اینکه اخلاق گرایان می گویند نمی توان ارزش های اخلاقی را با معیارهای پولی سنجید و بر روی آنها قیمتی گذاشت. اینکه چه ابزارهایی برای مقابله با جرم باید تدبیر شود به سیاست گذاری های جامعه و منابعی که در اختیار دارد، بر می گردد. عموماً دو نوع طرز فکر در زمینه سیاستگذاری قوانین کیفری در جوامع وجود دارد. برخی از حقوقدانان معتقدند که سیاست های کیفری جامعه باید بر اساس منافع جامعه اولویت بندی شوند. بدین ترتیب، منافع مهم تر در اولویت های بالاتر قرار گرفته و در نتیجه حمایت های بیشتری را می طلبند. طرفداران این نوع سیاستگذاری مجموعه ای از منافع که جامعه باید از آنها حمایت نماید، را فهرست بندی کرده و سیاست های کیفری را بر اساس آن تنظیم می کنند. ثانیاً، تحلیل هزینه-فایده چارچوب ساده برای ارزیابی سیاست هاست. در این نوع از تحلیل، سیاستی که سود آن برای جامعه بیشتر از هزینه آن است، انتخاب می شود. هزینه عبارت است از نتیجه نامطلوبی که در سیستم ایجاد می گردد و یا نتیجه مطلوبی که در سیستم از وقوع آن ممانعت می شود. (وارتلی؛ مازرول، ۱۳۹۲، ص ۱۳) سود به نتیجه مطلوبی گفته می شود که در سیستم ایجاد می گردد یا نتیجه نامطلوبی که سیستم از وقوع آن جلوگیری به عمل می آورد. برای مثال، در مدل هزینه - فایده مجازات حبس هزینه زیادی برای مردم و دولت دارد. بنابراین، دارای نتیجه نامطلوب بودجه ای برای دولت است. اما از دیدگاه جرم شناسی، مجازات حبس اثر ارعایی و اصلاحی بر روی بزهکاران دارد. بنابراین در عین داشتن نتیجه نامطلوب دارای نتیجه مطلوب نیز است. در تحلیل سود مجازات حبس باید اذعان داشت که سود ناشی از این مجازات به مراتب کمتر از مجازات های دیگر همچون جزای نقدی برای

دولت است. نتیجه نامطلوب مجازات حبس، سیستم را بر آن می‌دارد که از اعمال چنین مجازاتی خودداری کند. در عوض، مجازات جزای نقدی نتیجه مطلوب برای جامعه و دولت دارد. در نتیجه، تحلیل سود سیستم از اعمال هرچه بیشتر این مجازات حمایت می‌کند. (بابایی؛ انصاری، ۱۳۹۰، ص ۹-۱۰) از دیدگاه تحلیل اقتصادی، هر سیاست کیفری که مجازاتی را تجویز کند، به طور ناخواسته از میزان رفاه جمعی جامعه می‌کاهد. در نتیجه، سیاستگذاری ایی را در زمینه حقوق کیفری به متولیان مربوطه پیشنهاد می‌دهد که در آن به کارگیری ضمانت اجراها به عنوان آخرین راهکار شناخته شود.

بخش سوم: نقش نوع مجازات در هزینه های جرم

نحوه رسیدن به فایده کاهش جرم با توجیحات گوناگونی بیان شده است. اینکه مجازات در چه فرآیندی به کاهش جرم منجر می‌گردد، توجیحات مختلف آینده نگر مجازات را تشکیل می‌دهند. گفته می‌شود مجازات به چهار روش گوناگون می‌تواند از وقوع جرایم آینده پیشگیری کند: ترساندن مجرم یا دیگران، اصلاح مجرم، ناتوان ساختن مجرم و ارضای مجنی علیه. سه توجیه اول بر محوریت مجرم و توجیه اخیر بر محوریت زیان‌دیده از جرم است. در ادامه به بررسی نقش نوع مجازات در هزینه های جرم خواهیم پرداخت. از دیدگاه تحلیل اقتصادی حقوق کیفری، در تعیین مجازات مطلوب باید به سه عامل اساسی توجه کرد: نخست، هزینه هایی که رفتارهای بزهکارانه به جامعه تحمیل می‌کند. ثانیاً، سودی که بزهکار از ارتکاب بزه به دست می‌آورد و در نهایت، هزینه منابعی که برای رسیدن به مجازات مورد انتظار و اجرای آن در جامعه باید بشود. لذا تعیین مجازات متناسب در کاهش یا متناسب سازی هزینه و فایده اعمال واکنش کیفری در قبال جرم از حساسیت بالایی برخوردار است. نکته مهم آن است که کدام مجازات بیشترین فایده اجتماعی را برای فرد و جامعه به دنبال دارد و در مقابل کمترین هزینه را بر دولت بار می‌کند. در فقه شیعه توصیه شده است که مراقب باشید سرمایه وجودی را ارزان از کف ندهید. حضرت علی(ع) می‌فرماید: (انه لیس لانفسکم ثمن الا الجنة فلا تبعوها الا بها) « برای وجود شما بها و قیمتی جز بهشت

نیست، مبدا آن را به کمتر از بهشت بفروشید.» (نهج البلاغه، کلمات قصار، جمله ۷۴) مطابق این دیدگاه به انسان است که در واقع با ارتکاب جرم، مجرم خود نخستین زیان‌دیده از جرم است و بخشی از هزینه های جرم، خسارت و زبانی است که انسان به دست خویش متوجه خود می‌سازد و سرمایه وجود خویش را می‌سوزاند و از میان می‌برد؛ سرمایه ای که با آن می‌توانست سود سرشاری را کسب کند. شایان ذکر است بهره‌گیری متون اسلامی از واژگان اقتصادی و سخن گفتن آنها با انسان به زبان اقتصادی است. شاید این موضوع بیشتر به این دلیل است که مخاطب فقه شیعه، انسانی است با روحیه، نگرش و تفکر اقتصادی که به طور دائم به دنبال کسب منافع است و از این رو، فقهای شیعه نیز می‌کوشند همه افعال انسان و از جمله جرم را در قالب های سود و زیان اقتصادی تفسیر کنند. البته تفسیر فقه شیعه از سود و زیان، هزینه، تأثیر اعمال و تعاملات انسانی در این میان، متفاوت از نگرش‌هایی است که فارغ از نگاه دین به ارزش انسان و رفتارهای او توجه می‌کند؛ زیرا در این نگرش‌ها گرچه ممکن است بر کرامت انسان تأکید شود، ولی در واقع معنای کرامت انسانی را به خوبی فهم و تبیین نکرده‌اند؛ چون برخی لوازم که برای پذیرش کرامت انسانی ذکر کرده‌اند، خود آسیب‌ساز به کرامت و ارجمندی آدمی است.

بند اول: اعمال مجازات اعدام (سلب حیات)

مجازات اعدام و سلب حق حیات از افراد یکی از مناقشه‌آمیزترین مجازات‌ها در طول تاریخ بوده است. نگرش‌های متفاوتی نسبت به این مجازات وجود دارد. برخی بر این باورند که مجازات اعدام توجیه قانونی ندارد و دولت‌ها حق ندارند که حق حیات افراد را از آنها سلب نمایند. در مقابل، برخی بر این عقیده‌اند که مجازات اعدام نسبت به سایر مجازات‌ها اثر بازدارندگی بیشتری دارد و بر اساس تحلیل هزینه جرم، هزینه‌های آن برای جامعه به نسبت هزینه‌های حبس ابد بسیار کم‌تر است. این دیدگاه مخالفانی نیز داشته است. توجیه اقتصادی مجازات اعدام به دلیل اثر بازدارندگی این مجازات نسبت به قاتلان است، اثری که از ارتکاب بسیاری از جرایم علیه اشخاص جلوگیری می‌کند. بدین سان، نظر برخی که در مقایسه

هزینه هایی را مجازات اعدام و حبس ابد معتقدند اگر فواید ناشی از اجرای اعدام برای انتقام گیرندگان، دوستان و خانواده مقتول با زیان های ناشی از اجرای اعدام برای خانواده قاتل، قاتل و مخالفان با اعدام مقایسه شود، دیگر سودی از اجرای اعدام برای جامعه باقی نمی ماند، قابل قبول نیست. از دیگر انتقادات مخالفان به تحلیل هزینه مجازات اعدام، ارزش گذاری پولی زندگی افراد در جامعه است. مخالفان می گویند در صورتی که جامعه نگرش تحلیل هزینه - فایده ای به زندگی افراد داشته باشد، ارزش واقعی انسان بسیار پایین می آید. زیرا، این نوع از تحلیل هرگز قادر نیست بسیاری از هزینه هایی را که مجازات اعدام به زندگی افراد تحمیل می کند، برآورد کند و آن را با هزینه های عدم اجرای این مجازات مقایسه نماید. آنها بر این عقیده اند که هزینه هایی اعدام در جایی که خطای قضایی وجود دارد بسیار بالا است و می توان از آن میان به موارد زیر اشاره کرد:

- فرآیند تجدید نظر و فرجامخواهی از آرای اعدام دادگاه ها برای رعایت هر چه بهتر حقوق محکومان به این مجازات، طولانی و پرهزینه است.
- هزینه نگهداری این افراد تا فرا رسیدن زمان اجرای حکم نسبت به سایر زندانیان هزینه های زیاد تری دارد چرا که این افراد دیگر هراسی ندارند و ممکن است در زندان مرتکب جرایم بسیار شدیدتری نیز بشوند. (صبروری پور، ۱۳۹۲)

فقه شیعه نیز از موافقان حکم اعدام است؛ اما موافقت با چنین مجازاتی نه بدان جهت است که اسلام برای جان انسانها ارزشی قائل نیست، زیرا اسلام در این جهت، از میان مکاتب دیگر شاخص است، تا آنجا که کشتن یک انسان بی گناه را گناهی عظیم و با کشتن همه انسانها برابر می داند (مائده/۵، ۳۲)، بلکه هدف و فلسفه اعدام مجرمان از دیدگاه اسلام رفع فساد و پاک شدن جامعه از آلودگی هایی است که حیات و زندگی اجتماعی را تهدید می کند؛ همچون غده ای سرطانی که باید با عمل جراحی آنرا از بدن خارج کرد. این امر، افزون بر آیه فوق از آیه ۳۳ همین سوره نیز که کشتن محارب و مفسد فی الارض را لازم شمرده استفاده می شود: (

أَتَمَّا جَزْؤًا الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا) (مائده/۳۳،۵) علاوه بر این چنین مجازاتی زندگی آفرین و موجب حیات انسانها و موجب حیات جامعه است؛ زیرا مجرمان از ترس قصاص، به خود اجازه نمی‌دهند دیگران را بکشند و بدین وسیله به سنتهای جاهلی که گاه یک قتل باعث چندین قتل می‌شد، پایان داده می‌شود و هم موجب حیات افرادی است که در صدد قتل دیگران هستند، چون آنان را نیز از فکر آدم کشی باز می‌دارد و این گونه جان آنان محفوظ می‌ماند. (وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ) (بقره/۱۷۹،۲) به نظر می‌رسد، نظام حقوق کیفری ایران در باب اعمال مجازات سلب حیات از هزینه های آن صرف نظر کرده و یا آن را مورد توجه قرار نداده است و تنها فایده اجتماعی آن را که نوعی پیشگیری اجتماعی را مد نظر داشته است که این امر خالی از اشکال نیست. شاید یکی از دلایلی که قوه مقننه جمهوری اسلامی ایران نسبت به تعدیل و کاهش اعمال مجازات اعدام در جرایم مواد مخدر اقدام نموده است همین امر باشد. همانگونه که در بسیاری از کشورهای جهان از جمله ایالات متحده امریکا، این موضوع سالها پیش مورد توجه قانونگذار در نظام کیفری آن کشورها بوده است.

بند دوم: اعمال مجازات حبس

اعمال مجازات زندان صرفاً به معنی محصور و محدود نمودن فرد زندانی می‌باشد به گونه‌ای که او آزادانه رفت و آمد نتواند و از تصرفات در امور خویش محروم گردد، به صورت مطلق یا نسبی، نه این که آزار و شکنجه شود تا این که سلامت جسمی و روانی خود را از دست بدهد. چون که یکی از اهداف مجازات زندان اصلاح و تربیت مجرم است نه این که زندان خود موجب از دست دادن سلامت و یا به خطر انداختن آن باشد. زندان آسیب‌های بسیار جدی و غیر قابل جبرانی را در پی دارد که تنها متوجه مجرم زندانی نمی‌شود، بلکه ابعاد بسیار گسترده را شامل می‌گردد، که از آن جمله خانواده، جامعه و دولت را می‌توان برشمرد.^۱ این

^۱. انواع آسیب‌های ناشی از اعمال مجازات حبس

• آسیب جسمی و روانی

که این آسیب‌ها خانواده، دوستان، جامعه، دولت و حتی خود معجنی علیه را شامل می‌گردد با اصل شخصی بودن جرم و مجازات نیز سازگاری ندارد. در مقابل کاهش استفاده از مجازات حبس - که امروزه در بسیاری از کشورهای جهان نظیر فرانسه، ایتالیا و آمریکا با عنوان مجازات

معمولا در زندان امکانات درمانی لازم در دسترس نمی‌باشد، همین فقدان موجب امراض گوناگون و معلولیت‌های جسمی برای زندانیان می‌گردد. دلیل شرایط بد زندان و فشارهای روحی، زندانیان اغلب دچار افسردگی شده و یا مشکلات روانی پیدا می‌کنند. خانواده‌ها و بستگان آنان نیز بجهت دوری آنان و فشارهای روانی ناشی از این جهت، بعضا دچار مشلات روانی و افسردگی می‌شوند. چه بسا کانون‌های گرم خانوادگی که صرفا به علت زندانی شدن همسر و یا سرپرست شان دچار فروپاشی می‌شوند.

• آسیب بهداشتی و اخلاقی

در زندان بدلیل تراکم جمعیت و فقدان سیستم بهداشتی و یا عدم رعایت آن از طرف زندانیان، امراض گوناگون چون؛ پوستی، حساسیت، ایدز، هپاتیت، عفونی، سیل، تنفسی و... شایع می‌باشد.

در اثر تراکم جمعیت، بسربردن زندانیان در سالن‌های دسته جمعی، دوری زندانیان از خانواده‌ها و حضور افرادی که به اصول اخلاقی چندان پایبند نمی‌باشند، بسیاری از زندانیان دچار انحرافات اخلاقی و جنسی می‌شوند.

• آسیب اقتصادی - فرد، خانواده، جامعه و دولت

فردی که زندانی می‌شود از کار و فعالیت‌های اقتصادی باز مانده و درآمدهای اقتصادی او تعطیل می‌گردد. در نتیجه اقتصاد فرد، خانواده و جامعه آسیب پذیر شده و ضرر می‌بیند. وهمین طور دولت، برای ساخت زندان، گماردن زندانبان، مددکار، و هزینه‌هایی که برای تهیه غذا و سایر موارد می‌نماید در حقیقت هزینه‌های زیادی است که بر خزانه دولت تحمیل شده و اقتصاد دولت را تضعیف کرده و آسیب پذیر می‌نماید.

• آموختن روش‌های بزهکاری به صورت حرفه‌ای

در زندان مجرمان حرفه‌ای و افراد خطرناک حضور دارند، و از طرفی کنترل چندانی نیز وجود ندارد. این مسئله باعث می‌شود که افراد خطرناک دور هم جمع شده و گروهایی را تشکیل داده و به آموزش آنان پردازند، در نتیجه بسیاری از زندانیان بعد از آنکه از زندان آزاد می‌شوند نه تنها اصلاح نمی‌شوند بلکه روش‌های ارتکاب، بزهکاری و جرم را بصورت بسیار حرفه‌ای و سازمان یافته یاد می‌گیرند. بدلیل این که مجازات حبس نتوانست اهداف مورد نظر را تأمین نماید، که همانا، اصلاح، تربیت و درمان مجرم، عبرت‌آموزی دیگران و پیشگیری از ارتکاب مجدد جرم توسط مجرم و یا انجام آن بوسیله دیگران بود برسد، بلکه زندان نه تنها نتوانست مجرمان را اصلاح و درمان نماید، بلکه خود به یک کانون آموزش بزهکاری و جرم تبدیل شد است که زندانیان در آن مکان روشهای مختلف ارتکاب جرم را بصورت فنی و حرفه‌ای آموزش دیده و یاد می‌گیرند.

های جایگزین حبس^۱ شناخته می شوند- می تواند موجبات کاهش هزینه های جرم و همچنین فایده اجتماعی را برای جامعه و دولت فراهم آورد. به عبارت دیگر استفاده از مجازات های دیگر به جای حبس، کاهش جمعیت زندانیان، هزینه های دستگاه قضایی، دولت و جامعه را کاهش داده و برای دولت فرصت این را فراهم می کند که چنین هزینه های را بجای ساختن زندان و پرداخت حقوق نگهبانان و مددکاران، در ساخت مدرسه و سایر نهادهای تعلیمی و تربیتی، صرف و خرج نماید، که خود در کاهش نرخ جرم در جامعه، فوق العاده مؤثر است. حبس در فقه شیعه گاه به عنوان مجازات و گاه به عنوان اقدام تأمینی پذیرفته شده است و رویکرد غالب به حبس در آن، استفاده محدود و با هدف رسیدن به اموری نظیر منوط بودن استیفای حق به زندان کردن مجرم است.

بند سوم: مجازات جزای نقدی

جزای نقدی برخلاف سایر مجازاتها مخارجی به همراه ندارد بلکه، خود منبع درآمدی برای دولت نیز می-باشد. به طور مثال، زندان هزینه های زیادی بر دولت تحمیل می کند و اجرای یک حکم حبس نیروی انسانی فراوان، امکانات مادی و مخارج دیگر در بردارد، ولی جزای نقدی بالعکس منبع عوایدی نیز برای دولت می باشد. علاوه بر این اگر مجازات جزای نقدی^۲، تنها مجازات رفتار بزهکارانه باشد، در بسیاری از موارد کارایی لازم را برای بازدارندگی از جرایم نخواهد داشت. از جمله، زمانی که ثروت بزهکار به اندازه ای است که به راحتی می تواند جزای نقدی را پراخت کند. به عبارت دیگر فایده گرایی مجازات جزای نقدی در صورتی است که توان مالی لازم به سهولت برای مرتکب جرم وجود نداشته باشد. اقتصاددانان

۱. در ماده ۶۴ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ از مجازات های جایگزین حبس سخن به میان آمده است: « مجازاتهای جایگزین حبس عبارت از دوره مراقبت، خدمات عمومی رایگان، جزای نقدی، جزای نقدی روزانه و محرومیت از حقوق اجتماعی است که در صورت گذشت شاکی و وجود جهات تخفیف با ملاحظه نوع جرم و کیفیت ارتکاب آن، آثار ناشی از جرم، سن، مهارت، وضعیت، شخصیت و سابقه مجرم، وضعیت بزه دیده و سایر اوضاع و احوال، تعیین و اجراء می شود.»

۲. Cash Penalty

در این وضعیت، مجازات حبس را به عنوان مکمل بازدارنده تجویز می‌کنند. (یادی پور، ۱۳۸۹) مجازات حبس در مقایسه با جزای نقدی دارای بار مالی زیادی برای جامعه است. بنابراین، هر چه میزان مدت زندان طولانی‌تر باشد، علاوه بر این که هزینه‌های برای بزهکار ندارد، سبب افزایش هزینه‌های جامعه نیز می‌شود. در نتیجه، برخی می‌گویند افزایش جزای نقدی تا حدی که به بیشترین میزان ثروت افراد برسد، قبل از استفاده از حبس، موثر است. در واقع قضات باید تا جایی که می‌توانند از مجازات جزای نقدی استفاده کنند و تنها در صورتی که این مجازات اثر بازدارندگی نداشت، به مجازات حبس متوسل شوند.

نتیجه‌گیری

در پایان بحث و جمع‌بندی مطالب باید بیان داشت که تحلیل هزینه جرم در حقوق کیفری و فقه شیعه، به ویژه در اعمال مجازات؛ بسیار مهم و موثر است. تحلیل اقتصادی جرایم و برنامه‌های پیشگیری از جرم از یکسو، در شناسایی جرایمی که هزینه‌های زیادی برای جامعه در مقایسه با سایر جرایم دارند، نقش دارد، زیرا مبارزه با آنها را در اولویت برنامه‌های پیشگیری قرار می‌دهند و از سوی دیگر، برنامه‌های پیشگیری را در معرض تحلیل‌های هزینه قرار می‌دهد تا برنامه‌ای اجرا شود که کارایی لازم را داشته باشد. زیرا با بهره‌گیری از این تفاسیر و تحلیل‌ها از یکسو می‌توان مجازات متناسب را با توجه به فایده‌گرایی فردی و اجتماعی در مورد مرتکبین جرایم اتخاذ نمود و از سوی دیگر اقدامات و تدابیر لازم را برای کاهش هزینه‌های جرم و اجرای مجازات فراهم آورد. اینگونه تحلیل‌ها و ارزیابی‌ها در کشورهای نظیر جمهوری اسلامی ایران که مجازات حبس در محورت اعمال کیفر آن است و به عبارت دیگر حبس محور می‌باشد؛ امری بسیار ضروری است. زیرا هزینه اجرای مجازات‌هایی چون حبس در ایران هزینه‌گزافی را بر دولت بار می‌کند. از منظر فقه شیعه، هزینه‌های جرم بسیار دقیق‌تر و گسترده‌تر است و فهم آن نیازمند درک نگرش دقیق اسلام به مسائلی مانند مقام و منزلت انسان، دنیا و آخرت و پیامدهای عمل انسان است. جرم از دیدگاه اسلام، عمل مغایر با تکالیف دینی است که شارع مقدس، مجازات‌هایی را برای آن وضع کرده

است و یا امکان وضع مجازات را برای آن عمل در نظر گرفته، حاکم اسلامی را مأمور اجرای آن دانسته است. به همین دلیل است که جرم با گناه، هم پوشانی کامل ندارد؛ زیرا برخی از گناهان اصلاً مجازات موضوعه ای ندارند، ولی اثر وضعی خود را بر جای می گذارند که درباره جرایم نیز این موضوع صادق است و اثرات وضعی مترتب بر گناهان دقیقاً بر جرایم نیز انطباق دارند؛ بنابراین ارتکاب جرم، شأن و منزلت انسان را متزلزل می سازد و وضعیت او را در دنیا و آخرت خدشه دار خواهد کرد.

منابع و مآخذ

- ۱- قرآن کریم.
- ۲- نهج البلاغه.
- ۳- ابن بابویه، محمد بن علی؛ (۱۳۸۴)؛ الخصال؛ ج ۱۰، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- ۴- بابایی، محمد علی و انصاری، اسماعیل (۱۳۹۰)؛ تحلیل هزینه های جرم، نشریه علمی پژوهشی نامه مفید، شماره ۹۴، زمستان.
- ۵- بهار، رحیم، (۱۳۸۷)؛ حمایت حقوق کیفری از حوزه های عمومی و خصوصی، انتشارات جنگل، چاپ اول.
- ۶- پرادل، ژان؛ (۱۳۸۱)؛ تاریخ اندیشه های کیفری؛ ترجمه: نجفی ابرندآبادی، علی حسین؛ انتشارات سمت، چاپ نخست.
- ۷- پرفیت، آلن؛ (۱۳۸۷)؛ پاسخ هایی به خشونت؛ ترجمه: مرتضی محسنی، چاپ اول، تهران: انتشارات گنج دانش.
- ۸- جلالی ورنامخواستی، مصطفی؛ (۱۳۸۵) عدالت آماری؛ پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه امام صادق (ع). پایتال جامع علوم انسانی
- ۹- راتکلیف، جری اچ (۱۳۸۸)؛ اطلاعات و تحلیل جرم: ادغام یا تفکیک؟، ترجمه لیلا رزمی، انتشارات پلیس بین الملل ناجا.
- ۱۰- زبانسکی، جسک، (۱۳۹۲)؛ برآورد هزینه های جرم، ترجمه امیر حسین حجت و مسعود خدا پناه، انتشارات تر آوا.

- ۱۱- صبوری پور، مهدی (۱۳۹۲)؛ مدل سازی برای تعیین شدت بهینه کیفر نقدی، دایره المعارف علوم جنایی (مجموعه مقاله های تازه های علوم جنایی، زیر نظر علی حسین نجفی ابرندآبادی، تهران: میزان، چاپ اول، کتاب دوم، صص ۸۶-۱۰۱.
- ۱۲- طبرسا، غلامرضا؛ (۱۳۷۸)؛ ارزیابی عملکرد سازمانهای دولتی؛ مجموعه مقاله- های همایش ارزیابی عملکرد دستگاه های اجرائی کشور، کمیسیون ارزیابی عملکرد.
- ۱۳- عباچی، مریم؛ و ساعد، محمدجعفر؛ (۱۳۸۴)؛ ادبیات ارزیابی پیشگیری از جرم؛ کمیسیون پیشگیری از وقوع جرم، مرکز مطالعات توسعه قضایی.
- ۱۴- عبدالفتاح، عزت؛ (۱۳۸۲)؛ جرم چیست و معیار های جرمانگاری کدامند؟؛ ترجمه و توضیح: اسماعیل رحیمی نژاد، مجله قضایی و حقوقی دادگستری، ش ۴۱، تهران.
- ۱۵- کلینی، محمد بن یعقوب؛ (۱۳۸۸)؛ اصول کافی؛ ج ۲؛ تهران: انتشارات اسوه.
- ۱۶- گارلند، دیوید؛ (۱۳۸۲)؛ پاسخ های انطباقی مدرنیزم کیفری؛ ترجمه: محمد فرجیها، مجموعه مقالات علوم جنایی، چاپ اول، تهران: انتشارات سمت.
- ۱۷- گارنر، برایان ای؛ فرهنگ حقوقی بلاک؛ (۱۳۸۴)؛ چاپ اول، تهران: نشر میزان، گروهی از نویسندگان شورای اروپا؛ گزارش جرم زدایی اروپا؛ ترجمه: حمید بهره مند بگ نظر و دیگران، چاپ اول، انتشارات سلسبیل.
- ۱۸- مجلسی، محمد باقر؛ بحارالانوار؛ (۱۳۸۹)، ج ۷۳، تهران: کتابفروشی اسلامیة.
- ۱۹- محمدی ری شهری، محمد؛ (۱۳۸۵)، میزان الحکمه؛ قم: انتشارات دارالحدیث.
- ۲۰- نجفی ابرندآبادی، علی حسین و هاشم بیگی، حمید؛ (۱۳۷۷)؛ دانشنامه جرمشناسی؛ چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.

۲۱- ورتلی، ریچاردو مازرول، لوراین (۱۳۹۲)؛ جرم‌شناسی محیطی و تحلیل جرم، ترجمه علی افراسیابی، انتشارات پلیس پیشگیری ناجا.

۲۲- وینتر، هرالد، (۱۳۸۹)؛ اقتصاد جرم مقدمه‌ای بر تحلیل عقلانی جرم، ترجمه علی حسین صمدی، جواد آماره و حمید رضا حسین پور، دفتر تحقیقات فرماندهی انتظامی استان فارس و انتشارات نورعلم.

۲۳- یادی پور، مهدی، (۱۳۸۹)؛ مقدمه‌ای بر حقوق و اقتصاد، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)، چاپ اول.

۲۴- DARRYL K. BROWN, COST-BENEFIT ANALYSIS IN CRIMINAL LAW, ۹۲ CAL. L. REV. ۳۲۳, ۲۰۱۶.

۲۵- THE COSTS AND BENEFITS OF AGRICULTURAL CRIME PREVENTION, AARON CHALFIN, THE URBAN INSTITUTE JOHN ROMAN, THE URBAN INSTITUTE DANIEL P. MEARS, FLORIDA STATE UNIVERSITY MICHELLE L. SCOTT, THE URBAN INSTITUTE, ۲۰۱۶.

۲۶- PAUL H. ROBINSON, PUNISHING DANGEROUSNESS: CLOAKING PREVENTIVE DETENTION AS CRIMINAL JUSTICE, ۱۱۴ HARV. L. REV. ۱۴۲۹, ۲۰۱۶.

۲۷- LEONARD & ZECKHAUSER, SUPRA NOTE ۴۳, AT ۴۱-۴۴ ("SOME SOCIAL VALUES WILL NEVER FIT IN A COST-BENEFIT FRAMEWORK AND WILL HAVE TO BE TREATED AS 'ADDITIONAL CONSIDERATIONS' IN COMING TO A FINAL DECISION."); ADLER & POSNER, SUPRA NOTE ۳۷, AT ۲۴۵.

۲۸- EMERSON H. TILLER, RESOURCE-BASED STRATEGIES IN LAW AND POSITIVE POLITICAL THEORY: COST-BENEFIT ANALYSIS AND THE LIKE, ۱۵۰ U. PA. L. REV. ۱۴۵۳, ۱۴۵۳, ۲۰۱۳.